

Jelena Zlatković Winter

Centar za istraživanje migracija
i narodnosti, Zagreb

Primljeno: 20. 12. 1986.

»TAKO JE GOVORIO LEKA« — O PROBLEMATICI KANONA LEKE DUKAĐINIJA

SAŽETAK

Tekst se odnosi na problematiku nastanka i zadržavanja albanskog običajnog prava, a napisan je povodom objavljivanja knjige »Kanon Leke Dukađinija«. Nakon navođenja nekih općih karakteristika albanskog običajnog prava, dana je njegova definicija, te distinkcija od morala i prava što pomaže pri njegovu smještanju u društveno-historijski kontekst, te sagledavanju uvjeta nastanka, nestanka i zadržavanja starih ustanova. Osvrt je usredotočen na prikaz uvjeta održavanja Kanona s posebnim naglaskom na faktore (geografske, društveno-historijske, materijalne i kulturne) koji su međusobnom interakcijom pridonijeli njegovu održanju. Nakon usporedbe s drugim zakonicima i običajnim pravima, u posljednjem odjeljku dan je pregled najvažnijih institucija običajno-pravnog ponašanja, čije je višestoljetno poštivanje formiralo specifični etnički identitet albanske narodnosti.

Objavljivanjem »Kanon Leke Dukađinija«¹ (Stvarnost, Zagreb, 1986.) zakonika u skladu s kojim su se na području Kosova, ali i drugdje gdje žive Albanci, nekoliko stoljeća određivali odnosi između članova zajednice, dobili smo na uvid izuzetnu građu koja može pomoći pri proučavanju mnogih pojava, odnosa i vrijednostnih kategorija običajnog prava Albanaca, a to je osobito važno za istraživanje etniciteta albanske narodnosti. Uvid stručnjaka, ali i šire čitalačke publike u ovaj spis pružit će neophodne informacije o mnogim običajima i pravilima međusobnih odnosa Albanaca u prošlosti, od kojih su se neki, barem u pojedinim područjima Kosova, zadržali i do današnjih dana sa svim osobitostima koje su obilježavale (i obilježavaju) albansku etničku grupu. Ovaj spis također može poslužiti za preciznije lociranje izvora motivacije za neke aktualne pravne i kulturne događaje među Albancima.

U narodnoj predaji ime kanona vezuje se uz Leku Dukađinija, čovjeka čija je ličnost u borbi protiv Turaka stekla mitske karakteristike i razmjere, te se njemu pripisuje autorstvo cijelog zakona.² Međutim, činjenica je da Leka Dukađini nije ni na koji način propisao ili izdao Kanon, već je riječ o nepisanoj kodifikaciji narodnih običaja i pravila koja su se usmeno prenosila iz generacije u generaciju.³

¹ Kanon (*Kanuni i Lekë Dukagjinit*) sakupio je i sredio franjevac Stjepan Gjecovi (Stjepan Dječovi) krajem XIX i početkom XX stoljeća u sjevernoj Albaniji, gdje je služio kao katolički svećenik. Materijal je prvi put, kao zasebna zbirka, objavljen na albanskom jeziku 1933, nakon Gjecovijeve smrti. Nakon više od pola stoljeća ovo se djelo pojavljuje i na hrvatskosrpskom jeziku u prijevodu i obradi Halita Trnavcija.

² Iako postoji pretpostavka da je živjelo više ljudi pod tim imenom, porijeklo kanona vezuje se za ime Leka III Dukađinija (1410—1481).

³ Kao takvo, nepisano pravo funkcionira i onda kad su ga pojedinci zapisali.

Kanon Leke Dukadinija nije jedini te vrste u Albanaca. Postojali su i drugi zakonici (od kojih je svakako najpoznatiji Skenderbegov), ali se oni nisu tako dugo i čvrsto zadržali. On odražava odnose koji su nastali u izoliranim stočarskim plemenskim formacijama, međutim, upravo zato što je Kanon usmeno prenošen »s koljena na koljeno«, s vremenom je pretrpio stanovite izmjene i dopune, pa je dvojbeni njegova izvornost u obliku u kojem nam je dan u ovoj knjizi. Svjestan tih problema, priređivač nas u predgovoru upozorava i na činjenicu da Gjecovijeva sistematizacija nije besprijekorna, jer se razlikuje i udaljuje od narodnih verzija i izvora, zbog očite namjere da se tekst i odredbe Kanona osuvremene.⁴

U svakom slučaju, Kanon Leke Dukadinija ima izuzetnu vrijednost jer je uspio »proživjeti« mnoga stoljeća uređujući gotovo sve odnose unutar plemena ili bratstva. Kanon djeluje u neprekidnom višestoljetnom kontinuitetu, ostajući na snazi i pošto su mnogi drugi kanoni prestali vrijediti i izgubili svaki smisao običajno-pravnog postojanja.

Pravni propisi oslanjali su se u početku na običaje i vjerovanja. Određujući vrijednost i dosege običajnog prava uopće, smjestivši ga u društveno-povijesni kontekst svake konkretne sredine, možemo vrlo precizno pratiti, razumjeti i tumačiti povijesne, gospodarske i kulturne odnose unutar kojih su djelovali pojedini propisi običajnog prava. A uvid u kodifikaciju običajno-pravnih normi pruža nam opet uvid u razlike koje postoje ili su postojale između morala i prava. Za razumijevanje odnosa među Albancima, od izuzetne je važnosti razlučiti upravo te razlike: moral i običaj. Jer oni su, upravo zbog specifičnih povijesnih i gospodarskih okolnosti, bili ne samo preteče pravnih kodifikacija nego i prevladavajući oblici društvene regulacije međusobnih odnosa. To je stvorilo i prilično čvrste predodžbe o moralnosti i zakonitosti s kojima se i danas suočavamo. Za običajno pravo inače je karakteristično da je izraslo iz nužde ili volje ljudi, da nije, dakle, nametnuto od neke zakonodavne vlasti ili prisile. »Običaj je stvoren i priznat u društvu s ciljem da bude regulativ raznih društvenih odnosa koji su se izdvojili kao tipični.«⁵ Da bi običajno pravo funkcioniralo nije bitna pobuda iz koje su nastali pojedini oblici ponašanja već volja i spremnost da se ona bespogovorno poštuju, a za to se »brinu« socijalne sankcije. Čovjeka koga smatramo nemoralnim ili koji se ne ponaša u skladu s običajima, izbjegavamo, udaljavamo se od njega ili ga izoliramo, a to su postupci koji i te kako utiču na ponašanje ljudi, iako nisu povezani s formalnim sankcijama. Na socijalne sankcije koje se očituju u javnoj ili intimnoj osudi nekog čovjeka koji time biva isključen, pojedinci su često osjetljiviji nego na zatvorske ili novčane kazne.

Moral u običajnom pravu može, međutim, kao što je slučaj kod Kanona Leke Dukadinija, imati izuzetno važnu ulogu. I drugi autori⁶ smatraju običaj normom koja obavezuje samo na osnovi svoje duge tradicije, svoje starine koja joj daje autoritet, pa se često ne opravdava racionalno (što ne znači da nekad nije bila racionalno utemeljena i opravdana).

Individualizacijom prava koje nastupa tek razvitkom trgovine (koju su Albanci prvotno potcjenjivali kao privrednu granu), počinje se stvarati i pojam o osobnoj obavezi. Dotad se zanemarivalo stvarno ocjenjivanje individualne odgovornosti zbog toga što predmet prava nije bio pojedinac već čitava grupa. Pleme ili porodične zadruge odgovarale su za dugove svoga člana, plaćale krvlju ako je njihov član ubio pripadnika drugog plemena ili porodice. Svaki član grupe osjećao se

⁴ Gjecovi izlaže Kanon u onom obliku kakav je zabilježen u njegovo vrijeme, kao da se, dakle, provodi krajem XIX i početkom XX stoljeća — u vrijeme kada je on prikupljao građu, iako u njemu ima odredaba koje pripadaju sasvim drugim vremenima i povijesnim okolnostima, a da nisu navedeni ni vremenski ni prostorni okviri važenja i nastajanja pojedinih odredaba, pa to stvara stanovitu zbrku u razumijevanju i tumačenju Kanona.

⁵ M. Vuković: Opći dio građanskog prava, Zagreb, 1959, str. 175.

⁶ R. Lukić: Sociologija morala, Beograd, 1974, str. 484.

obaveznim izvršiti krvnu osvetu sve dok se njegova grupa osjećala oštećenom. Jasno je da u takvim okolnostima još ne može biti govora o individualnoj odgovornosti, individualizaciji kazne i individualnom pravu. Ne može biti govora ni o pravu i pravnom poretku u onom obliku zakonitosti i individualizacije kakav danas poznajemo.

Na uvjete pod kojima su prilike ovim ljudima nametnule obvezu da svoje odnose uređuju na odgovorni način da bi zaštitile svoje materijalne i moralne vrijednosti u međuvremenu usvojene, utjecali su *prostorni* (geografski), *povijesni*, *ekonomski* i *kulturni* faktori. Nedvojbeno je geografska i povijesna činjenica da se krvna osveta (jedna od osnovnih i bitnih institucija albanskoga, ali i drugih običajnih prava) najduže zadržala u zemljama i krajevima koji su geografski izolirana područja (primjerice na Korzici, Siciliji, planinskim krajevima Iraka, na objema stranama Kavkaza, u Pakistanu, Crnoj Gori, Kosovu i sjevernoj Albaniji).⁷ Položaj tih geografski izoliranih, pa tako i socijalno izoliranih jedinica onemogućavao je njihov dodir s drugim kulturama zbog čega su dostignuća na polju tehnike, znanosti uopće i kulture, teže ili nikako stizali do njih. Geografska neprohodnost dobrim je dijelom i limitirala proizvodne odnose, jer su kontakti s drugima, pa prema tome i mogućnosti za razvitak trgovine, a time i razvijenih oblika proizvodnje, zbog tih nepogodnosti bile znatno smanjene.

Vjekovni život pod režimima koji su narodu bili strani (Bizant, srednjovjekovna Srbija, Tursko carstvo, stara Jugoslavija), izazvalo je također i kulturnu rezistenciju ili kontraakulturaciju... koja u stvari predstavlja vrstu kulturnog otpora protiv nasilnog nametanja izvjesnog sistema kulturnih vrijednosti.⁸ (U tom su smislu i ostali narodi na području današnje Jugoslavije pružali otpor stranim osvajačima na kulturnom planu.)⁹ Svi ti elementi također su uvjetovali i pomogli održavanju običajnog prava, te prave razloge njegovu zadržavanju na Kosovu treba, stoga, tražiti prije svega u društveno-povijesnim okolnostima, a ne u nekim osobitostima i značajkama albanskog naroda. Dokaz za to jest postupno iščezavanje običajnog prava u Crnoj Gori i Albaniji, i njegovo tvrdokorno zadržavanje na Kosovu.

Prisilni *umir* (postupak mirenja zavađenih i zaraćenih strana) bio je primjenjiv od Turaka¹⁰ samo onda kada je carstvu bilo stalo do mira na svojim granicama jer je krvna osveta prijetila redu i miru u pašaluku, a ne kao nastojanje da se razviju kulturni i civilizacijski odnosi na Kosovu. Prisilni umir (a znamo da takve intervencije izazivaju rezistenciju) pokušale su uvesti i okupatorske vlasti u toku drugoga svjetskog rata, najprije talijanske, a potom njemačke. Dakako, nisu uspjele jer narod nije imao povjerenja u njihove komisije.

Intervencije drugih država bijahu najčešće usmjerene na raspirivanje mržnje među narodom. Tako je i unitaristička politika buržoazije u staroj Jugoslaviji poticala, a ne sprečavala one primitivne i bratoubilačke odredbe Kanona. Iz štampe toga vremena može se vidjeti takva tendencija, napominje priređivač knjige Halit Ternavci. Kada je, na primjer, Albanac zbog krvne osvete ubio Albanca, dopisnik s Kosova javlja: »Ima nade da će Arnautin koji je u begstvu ubiti još kojega Arnautina...«¹¹ Ne treba naglašavati da je takav odnos izazvao neprijateljsko

⁷ M. Karan: Krvna osveta, Beograd, 1985, str. 86.

⁸ M. Ilić: Sociologija kulture i umetnosti, Beograd, 1970, str. 36.

⁹ Sličan otpor pojavio se pri usvajanju rimskog prava u evropskim srednjovjekovnim državama. Suci običajnog prava jesu suplenici, dok su recepciju rimskog prava izvršavali poznavaoi rimskog prava, a ne suci iz naroda, što je bilo protivno narodnom uvjerenju. Izvor: V. Mažuranić: Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb, 1975.

¹⁰ Turci su na Kosovu vladali punih pet stoljeća, međutim, rijetko su tamo ulazili.

¹¹ Danes, Zagreb, 1986, broj 251, str. 26.

raspoloženje albanskog naroda prema staroj Jugoslaviji jačao albansku etničku koheziju, zatvorenost porodičnih zadruga i samim tim još više upućivao na jačanje vlastitog identiteta.

Albanci su na Kosovu prvi put tek sa stvaranjem nove socijalističke Jugoslavije stekli uvjete nacionalnoga i socijalnog oslobođenja. Ali i to je ponekad bilo samo formalno, jer se sve do 1966. na albansku narodnost gledalo sa prilično podozrivosti, a znani su i mnogi ekscesi koji nisu razvijali povjerenje prema vlastima.

Kosovo je nedovoljno razvijen i prenaseljen kraj, stanovnici su većinom seljaci. Zemljišni su posjedi iscjepkani, nedovoljni da prehrane sve svoje članove, pa zbog toga siromašni kosovski seljak brižljivo čuva svoju zemlju. Zbog visokog nataliteta veliki je dio izdržavanog stanovništva, prije svega djece.

Visoki i teško pristupačni planinski krajevi pogodovali su i dugotrajnom zadržavanju stočarske privrede, koja je opet na svoj način formirala vladajući vrijednosni sistem (moral, običaje).¹² U takvim zajednicama, napominje Šuvar, ne postoji ekonomski racionalizam što ga donosi novac, kao ni težnja za profitom, naprotiv, gospodarenje je uglavnom podložno tradiciji.¹³

Samim tim materijalne vrijednosti albanskog stanovništva Kosova drukčije su, pa su i odgovarajući vrijednosni stavovi drukčiji nego u drugim krajevima koji imaju povoljnije uvjete za razvitak proizvodnje i trgovine. Još je i Dimitrije Tucović konstatirao da »... dok je za Goge, zatvorene u svoje planine i neznanje, pleme bilo jedno krupno pitanje, za Toske, zaokupljene trgovinom i zaradom, ono nema nikakav značaj. Zbog toga je na jugu Albanije krvna osveta već bila zaboravljena u vrijeme kad je u sjevernoj Albaniji harala kao kuga.«¹⁴ Takvi nedovoljno razvijeni materijalni uvjeti pogodovali su da »... običajno ponašanje ima u ovom prostoru još živu osnovu, jer je osnovno pretpostaviti da će ljudi, manje ili više, zadržavati staro ponašanje sve dok ne budu imali uvjete za novo. Novog ponašanja, međutim, nema, dok su materijalni uvjeti slabi, zbog čega je ekonomski razvoj ovog kraja uvjet za povlačenje običaja.«¹⁵

Materijalne neprilike, ali i smišljena politika kroz dugi niz godina prema albanskom narodu na Kosovu, rezultirali su i zabrinjavajuće lošim kulturnim uvjetima. Prvi školski udžbenik na albanskom jeziku tiskan je ovdje tek 1945. Dotad je velika većina stanovnika bila nepismena, a svoj jezik službeno nije mogla ni koristiti. Sve je to pogodovalo održavanju stalnih običaja i običajnog prava. Geografska i kulturna odvojenost stvorila je od plemena zatvorene prostorne i kulturne jedinice, koje su se, čuvajući međusobnu solidarnost i jednakost, povezivale u anonimnu i organsku cjelinu, potirući individualne razlike. »U pozadini je ove solidarnosti«, kaže Karan, »poistovjećivanje pojedinca sa svojom referentnom grupom, a potom međusobnom identifikacijom svih njegovih članova, zbog čega su svi istraživači mentaliteta ovih grupa saglasni da ovi ljudi imaju 'konfekcijsko' ponašanje, da jedan drugome liče kao jaje jajetu.«¹⁶ Svi ovi navedeni historijski razlozi samo su jačali takvu solidarnost, totalitarnost i multifunkcionalnost porodične grupe, a »... široki sistem krvnog srodstva sa svojim obavezama (krvna osveta) djelovao je kao vrsta sigurnosti, koja je modificirala posljedice lokalnih nezgoda.«¹⁷ Starije generacije predavale su svoja iskustva i naučene vještine mladima, imale su bespogovoran autoritet, već zato što su poznavale običaje i što su se brinule o

¹² S. Šuvar: Između zaseoka i megalopolisa, Zagreb, 1973, str. 87.

¹³ Ibidem, str. 24.

¹⁴ D. Tucović: Srbija i Albanija, Beograd, 1914.

¹⁵ M. Karan, op. cit., str. 87.

¹⁶ M. Karan, ibidem, str. 25.

¹⁷ R. Tronton: Peasant Renaissance in Yugoslavia, London, 1952, str. 16.

poštovanju pravila života naslijeđenih od predaka, i davno umrlih generacija. To je rezultiralo specifičnim ustrojem porodice, koja je bila tradicionalna i konzervativna, pa samim tim otporna prema svim novotarijama koje nisu provjeravane u životnom iskustvu prethodnih generacija. Uređivanje životnih pravila prema Kanonu Leke Dukadinija uspjelo se održati do današnjih dana upravo zato što još uvijek nisu nestali svi oni uvjeti pod kojima je Kanon nastao i razvijao se.

Ostaje otvorenim obrnuto pitanje: koliko je upravo Kanon Leke Dukadinija bio onaj instrument što je omogućio održavanje albanskog identiteta i njihov izuzetan demografski razvoj. Da nije bilo tako surovih pravila ponašanja kao što ih propisuje Kanon bi li se do takvih razmjera razvio nacionalni identitet, osjećaj pripadnosti porodici, plemenu i narodu, međusobna prepoznatljivost i solidarnost? Pojava originalnog teksta Kanona u hrvatskosrpskom prijevodu bez sumnje će pomoći takvim istraživačkim nastojanjima.

Da bismo albansko običajno pravo mogli usporediti s drugim običajnim pravima, nužno ga je istražiti u njegovu povijesnom razvoju. Stoga je potrebno usporediti nastanak i trajanje određenih instituta Kanona (odnos prema časti, dužnostima, sankcije) s drugim srednjovjekovnim propisima ili običajnim pravima.

Ograničenje privatne pravde (krvne osvete i dr.) nalazimo već u Hamurabijeve zakoniku, koji propisuje da osveta ne smije prijeći potrebnu mjeru, inauguirajući poznato načelo »oko za oko, zub za zub«.

Ni u rimskom pravu krvna osveta nije bila bezuvjetna: mogla se zamijeniti naknadom u novcu, stoci ili pomirenjem.

Mješavinu bizantijskoga i običajnog prava, ali i od države sankcioniranu osvetu nalazimo u tzv. Jaroslavljevoj ruskoj pravdi, zbirci zakona iz XI stoljeća, koji u članu 1. utvrđuje: »Ako čovjek ubije čovjeka, onda se sveti brat za brata ili otac, ili sin, ili bratić ili sestrić. Ako ga nema tko osvetiti, onda se mora za glavu priložiti 80 grivni.« Ovdje, dakle, uočavamo suživanje broja mogućih osvetnika na okvir sužene porodice, ali i mogućnost da se glava naplati i u novcu, istina, samo onda ako unutar porodice nema takvih srodnika koji bi mogli izvršiti osvetu. Na svaki način, ovdje se ipak ograničuje pravo na krvnu osvetu. Osnovni cilj ovoga propisa jest pokušaj da se zaustavi širenje prava na osvetu na tzv. širu porodicu u kojem bi se slučaji takvo pravo priznalo cijelom plemenu.

Smatra se da su naše srednjovjekovne države već bile razorile plemenski način života (i njegovih pravila ponašanja), što je namjera svake jake centralne vlasti. Međutim, s dolaskom Turaka u ove krajeve taj se način života ponovno obnovio. Tome je pogodovalo ponašanje turskih vlasti koje su vrlo rijetko dirale u zatečeno stanje i autonomiju plemena, ali pod uvjetom da nije išlo na njihovu štetu.¹⁸ Čim, dakle, nije bilo vlasti koja bi provodila i sankcionirala zakonitost, stvarani su uvjeti za življenje i obnavljanje starih i tvrdokornih plemenskih običaja. To je odgovaralo stranim zavojevačima, a u onim zaostalim djelovima poput Kosova još više učvrstilo plemenske odnose i običaje.

Zbog toga je car Dušan izričito utvrdio: »Sve sudije da sude po zakoniku, pravo, kako piše u zakoniku, a da ne sude po strahu od carstva mi.«¹⁹

U Dušanovu zakoniku, dakle, zabranjena je upotreba bilo čega što je ostalo od starih običaja. Zbog toga u njegovom zakoniku nema spomena o krvnoj osveti, ali to ne znači da u vrijeme više nije postojala na tom prostoru — izraz »vražda« (otkupnina u novcu, umjesto krvne osvete) upućuje na njezinu prisutnost.²⁰

¹⁸ Vidi poglavlje o društveno-historijskim uvjetima zadržavanja običajnog prava na Kosovu.

¹⁹ M. Karan, op. cit., str. 58.

²⁰ M. Karan, *ibidem*, str. 58.

Stari slavenski zakoni zadovoljili su se time da određuju iznose »vražde« prema staležu ubijenoga kao cijenu za njegovu glavu, kako bi se olakšao posao pomirbe. Oni štite pravo samoobrane, ali ne dopuštaju krvnu osvetu.²¹

U Hrvata vrlo rano imamo tragove zakona koji su, zapravo, kompilacija narodnih običaja. Prema Vinodolskom zakonu²² (1288), ako ubojica pobjegne, knez naplaćuje vraždu, »... koju i koliko bude htio, od plemena zločinca samo polovicu, jer pleme nije dužno nego polovicu. Ali ako se uhvati taj zločinac, na njemu može taj isti knez ili drugi mjesto njega, da učini odmazdu — koju bude htio, a njegovo pleme ništa se ne kažnjava.«

Poljički statut²³ (1440) utvrđuje osvetu samo u ovom slučaju: »Tko ubije brata rodenog — što ne dao Bog — taj se više ne smije smatrati Poljičaninom, a njegov dio plemenštine, ako je ima, nasljeđuje bližnji, kome pripada kao baština, kao da je onaj umro. Ako se taj još nađe u Poljicima, moraju ga sva Poljica goniti do smrti.«

U slučaju da je tuđinac ubio Poljičanina, a radi se o osveti, Poljički statut ne sankcionira kaznu za takvo ubojstvo. U slučaju, međutim, da Poljičanin ubije tuđinca iz osвете, tada Poljice stoje iza njega i tu Poljički statut priznaje pravo na krvnu osvetu. Inače, za ostala ubojstva i teža krivična djela Statut poznaje i sankcionira sistem »vražde«. Poljički statut utvrđuje i cijenu krvi i povreda razlikujući rane po mjestu na tijelu.

Dakle, očigledno su sličnosti i međusobni utjecaji običajnih prava i zakonika koji su vrijedili kod Južnih Slavena (bizantinsko pravo, Dušanov zakonik i drugih²⁴). Međutim, većina pravila običajnog prava kod Južnih Slavena i Albanaca nastala je samostalno, a njihova sličnost proistječe iz sličnosti prilika u kojima su živjeli, a ne osobina i posebnosti pojedinih naroda.

Odupirući se osvajačima, albanski narod stvorio je takvu društvenu organizaciju u kojoj je, u nedostatku vlastite države, patrijarhalni odnos bio protuteža državnoj vlasti. U takvim okolnostima plemenske organizacije i patrijarhalnog poretka običajno pravo bilo je upravo ono koje je na najbolji način odražavalo stvarne potrebe stanovništva.

U Kanonu Leke Dukadinija najznačajnije mjesto pripada regulaciji odnosa u porodici (unutar nje osobito prema djeci i ženama), te odnos prema imovini i časti. Upravo te kategorije najznačajnije su za održavanje tadašnjih društvenih odnosa, a u Kanonu su regulirane jezgrovito, u maksimama, izrekama, poslovicama. Takav način sankcioniranja bio je blizak stanovništvu, razumljiv i prihvatljiv.

Porodica (koju Kanon određuje »... kao skup članova koji žive pod jednim krovom, čiji je cilj razmnožavanje čeljadi preko braka, njihovo uzdizanje u pogledu tjelesnog, umnog i čulnog razvoja«) bila je ne samo osnovna forma društvene organizacije već i način ispunjenja svih interesa i potreba pojedinaca. Proširena u širu krvnosrodničku skupinu, branila je svakoga svog člana, štitila njegovu imovinu, te nad njim vršila totalitarnu socijalnu kontrolu. Pažljivo su propisana sva prava i dužnosti ukućana od kojih se očekuje »... da slušaju i da idu gdje god naredi domaćin«.

Unutar porodice zanimljiva je uloga žene i prava koja prema njoj ima muž. »Žena je mijeh za nošenje«, kaže Kanon. Ona je svoj status u porodici jedino mogla dokazivati rađanjem djece. Zbog uvjeta života i porodičnih odnosa, dijete je u albanskom društvu bilo svojevrsna investicija.²⁵ Međutim, nije samo potreba za

²¹ Izvor: V. Mažuranić, op. cit., str. 551.

²² Izvor: V. Mažuranić, *ibidem*, str. 546.

²³ Poljički zbornik, Zagreb 1968, str. 35.

²⁴ Utjecaj je Dušanova zakonika na albansko običajno pravo manji jer je Bizant mnogo dulje vladao Albanijom nego srpska srednjovjekovna država.

²⁵ Kanon propisuje da je obveza braka »... povećati domaćinstvo za jedno čeljade više za rad«.

radom bila motiv za povećanje porodice. Veličina porodice određivala je u svakom pogledu socijalnu sigurnost, ali i intenzitet zaštite koju je pojedinac uživao u društvu.

U Kanonu je osobito iscrpno regulirano raspolaganje i zaštita kuće, stoke i imovine.²⁶ Budući da su ova pravila vrijedila u kraju koji je izrazito siromašan zemljom, vrlo su precizno regulirani i međusobni odnosi vlasnika susjednih zemljišta. Određeno je da se međe označuju kamenjem koje ima i »svjedoke« (šest do dvanaest kamena zakopanih oko međašnjeg kamena). Reguliran je i način svjedočenja o međama kao i postupci u slučaju sporova. Pridavanje važnosti imovini pokazuje se i u činjenici da je najstarija besa (dana riječ) upravo besa za stoku i pašnjake i da je omogućavala slobodno kretanje pastira.

Patrijarhalni moral osobito polaže na čast. Kanon zato strogo sankcionira svako ugrožavanje i blaženje časti. Budući da svaki član porodice zna da će njegovi postupci biti ocjenjivani i koliko su važni i što znače za »kuću«, bratstvo ili pleme, on mora razvijati strogi sistem samokontrole u svim prilikama (prihvaćati stroge socijalne modele ponašanja običajnog prava koje nabraja Kanon), ali isto tako biti osjetljiv na svaku uvredu ili bilo kakav pokušaj da se umanjí ugled i važnost njegove zajednice. Logično je da Kanon Leke Dukađinija veliku pažnju posvećuje upravo tom dijelu odnosa među ljudima. U Kanonu se stoga naglašava: »Čovjekova riječ je u osnovi zakona.« Razlog tolikoj važnosti danoj časti i zadanoj riječi jest u potrebi članova društva da za svoj život, imovinu i čast imaju svi pojedinci neki siguran oslonac. U nedostatku državne vlasti, preostaje tek riječ svakog člana. Ukoliko ona nije čvrsta i sigurna, nema ni jamstva da će ono što je rečeno biti i ostvareno.

U Kanonu nailazimo na stare ustanove običajnog prava koje su u drugim krajevima Balkana nestale, a to su *besa*, *umir* i *skupština* (običajnopravno suđenje) koje se ostvaruju preko jamaca, zaloga, porote, soka, itd. Kanon precizira da je besa »rok slobode i sigurnosti koji kuća ubijenog daje ubojici i njegovim ukućanima da ih privremeno neće goniti za krv do određenog vremena«. Određuje se da je »slati ljude za davanje bese po Kanonu, dati besu, dužnost je i čovječnost«. Institut bese bitno je ublažio dotadašnju strogoću krvne osvete. U početku je, naime, krvna osveta bila bez mjere i neobuzdana, te su tek besom bila utvrđena pravila pod kojima se osveta smjela ili nije smjela izvršiti. Besa nije samo rezultat etničkog razvoja, ona ima i svoju ekonomsku pozadinu, pa se pojavljuje i kao regulator poremećenih odnosa, omogućavajući da život, zbog ekonomske nužde, unatoč zavadi porodica donekle normalno teče. Time je osveta ograničena i ne proteže se više i na ekonomsko uništenje protivnika. Međutim besa ima i izuzetnu psihološku važnost. Bez nje, porodica bi nakon zločina smjesta jurnula u osvetu, a kako su u tim situacijama »emocije zategnute kao struna«, sva je prilika da bi osveta bila surova i nerazmjerna, konstatira Karan.²⁷ Besa, međutim, nije potpuno primirje, već samo priprema za mirenje koje se može završiti umirom ili osvetom. Do umira, koji je, zapravo, kompenzacija za učinjeni zločin, moglo se doći i bez ikakve naknade,²⁸ ali se do njega stizalo mnogo teže i rjeđe. Umir se nije naplaćivao samo u novcu (zbog poimanja časti — novac ne može nadoknaditi gubitak člana porodice) nego se uz novac tražilo oružje kao iskazivanje poštovanja poginulom članu.²⁹

²⁶ Kanon predviđa da se za obijenu kuću plaća 500 groša i dvije stvari za jednu. Obijenom se smatra, na primjer, i ona kuća čija se vrata »gurnu i otvore« bez dozvola iz dvorišta. Kanon točno propisuje cijene za obijenu kuću, stoku, pčele, mlijeko, žito itd.

²⁷ M. Karan, op. cit., str. 39.

²⁸ Do umira bez naknade obično dolazi kada je riječ o ubojstvu iz nehata — »Ubojstvo iz nehata ne goni se puškom« (paragraf 932. Kanona).

²⁹ »Vlasnik krvi«, kaže Kanon, »osim određenog iznosa za krv, ima pravo tražiti jednu pušku ostragušu sa bilo čijeg ramena na koju baci oko, a ubojica je dužan da mu je donese.«

Skupština, kao jedan također važan institut Kanona,³⁰ jest plemenski sud koji nije imao nikakav aparat za prinudu, ali su se njezine odluke poštovale jer su se demokratskim načinom svi unaprijed obvezali da će ih poštovati.

Kanon je, rječju, izuzetno svjedočanstvo o vrijednostima jednog vremena, naroda i podneblja. On vrlo slikovito upućuje na korijene mnogih običaja koji su sačuvani, u originalnom ili moderniziranom obliku, i do današnjih dana. U obliku u kakvu je predstavljen, on će, bez sumnje, biti dragocjen putokaz za nova istraživanja albanskih običaja i tradicionalnih vrijednosti, o kojima ionako ima suviše mistifikacija a premalo egzaktnih podataka.

Literatura

- Ilić, M.: Sociologija kulture i umetnosti, Beograd, 1970.
Kanon Leke Dukagjini, Zagreb, 1986.
Karan, M.: Krvna osveta, Beograd, 1985.
Lukić, R.: Sociologija morala, Beograd, 1974.
Mažuranić, V.: Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, Zagreb, 1975.
Poljički: zbornik, Zagreb, 1968.
Radbruch, G.: Filozofija prava, Beograd, 1980.
Šuvar, S.: Između zaseoka i megalopolisa, Zagreb, 1973.
Tronton, R.: Peasant Renaissance in Yugoslavia, London, 1952.
Tucović, D.: Srbija i Albanija, Beograd, 1914.
Vuković, M.: Opći dio građanskog prava, Zagreb, 1959.
Zurl, M.: Krvna osveta na Kosovu, Zagreb, 1978.

»THUS SPOKE LEKĀ« — ON THE PROBLEMATIC OF THE KANUN OF LEKĀ DUKAGJINI

SUMMARY

This review, written on the occasion of the publication of the book »The Kanun of Lekë Dukagjini«, deals with the origin and preservation of the Albanian common law. After presenting some general characteristics of the Albanian common law, the text defines it and indicates the differences between morality and law, placing common law in a social and historical context. Conditions bearing upon the origin, extinction or preservation of old institutions are outlined. The review focuses on those specific (geographical, social and historical, material and cultural) factors whose mutual interaction contributed to the preservation of the *kanun*. After a comparison with other statutes and common law codes, special attention is paid to the most important institutions of common law that through many centuries helped form the specific identity of the Albanian nationality.

³⁰ Kanon je definira kao »okupljanje jednog ili više plemena sa glavarima starcima, nadstarcima i puka ili momaka zemlje, koji imaju za cilj pretresti neko pitanje ili sklopiti neko pitanje ili sklopiti neku besu.«